

4. The Act on the National Bank of Poland of August 29, 1997 as published in Dziennik Ustaw (the Journal of Laws) of 1997 no 140, item 938 - PDF file (128 KB) // <http://www.nbp.pl/>.
5. Шаповал В.М. Конституція Польської Республіки. Київ: Москаленко О.М. 2018. 84 с.
6. Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. Банківські системи зарубіжних країн: підручник. Київ: Алерта: Центр учбової літератури. 2010. 586 с.
7. Годзішевські Б., Крушка М. Банківська система Польщі та її стабільність у кризовий період. *Журнал Європейської економіки*. 2014. № 13 (2). С. 151–169.
8. Piątkowski M., (2011), How the Polish banking sector has survived the global crisis, *Enterprise Science Quaterly* No. 21.
9. Stoica O., Diaconășu D.-E., Scântee R. (2011), Financial Supervision in Central and Eastern Europe, in: *Lessons Learned from the Financial Crisis, Proceedings of 13th International Conference on Finance and Banking*, eds. S. Polouček, D. Starek, Silesian University in Opava, Karvina.
10. Онлайн інтернет-банкінг в Польше на примере mBank: стаття від 28.05.2014. Інтернет-проект Roomian. URL: <https://www.roomian.org/articles/online-internet-banking-in-poland-mbank-case-2014>.
11. Открытие счета в РКО Bank Polski, проверка баланса на карте и другие важные услуги польского банка РКО: стаття. *Интернет-портал «Польский консультант»*. URL: <http://poland-consult.com/polezno-znat/dengi/rko-bank-polski.html>.
12. Карлін М.І. Фінанси України та сусідніх держав: навчальний посібник. Київ: Знання. 2007. 589 с.
13. Стукало Н.В., Литвин М.В., Деркач М.І. Глобальні фінанси : навч. посіб. Дніпропетровськ. 2014. 1092 с.

УДК 349.23

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Яковлєва Галина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Визначається місце права соціального забезпечення в системі права України. Уточнюється предмет правового регулювання права соціального забезпечення та інших галузей права. Розглядається роль права соціального забезпечення в системі права України. Досліджено думки вчених, які вивчали право соціального забезпечення, та з'ясовано, що на сьогодні відсутнє чітке розуміння місця права соціального забезпечення в системі національного права, що заважає конкретизації предмета правового регулювання інших галузей права, з якими право соціального забезпечення «контактує» в процесі виконання покладених на нього функцій та завдань. Підкреслено, що відносини зайнятості й працевлаштування є комплексними за своєю юридичною природою, адже вони входять до предмета адміністративного, трудового права і права соціального забезпечення. Наголошено, що без належного та злагодженого

механізму взаємодії права соціального забезпечення з іншими галузями правової системи України не є можливим належне та якісне соціальне забезпечення громадян. З'ясовано, що соціальним забезпеченням називають державну фінансову підтримку тієї чи іншої людини, що здійснюється за умов настання події у її житті, що направлена на зрівняння його прав та свобод з іншими людьми. Надано характеристику пенсії (як найпоширенішого виду соціального забезпечення) а саме: соціальна виплата, що призвана компенсувати спад фінансів, що настає у людини у зв'язку з настанням віку, що не дозволяє продовжувати свою трудову діяльність. Зроблено висновок, що право соціального забезпечення посідає важливе місце у правовій системі України та виконує вагомую роль у внутрішній будові правової системи України, а також тісно взаємодіє з такими основними галузями права, як конституційне, адміністративне, трудове, цивільне право та з інші галузями права. Для ефективного та якісного соціального захисту громадян необхідний узгоджений механізм взаємодії галузей права у правовому полі для належного та якісного виконання покладених на них функцій.

Ключові слова: право соціального забезпечення, місце права соціального забезпечення, роль права соціального забезпечення, правова система України.

ROLE AND PLACE OF SOCIAL WELFARE LAW IN THE UKRAINIAN LAW SYSTEM

Yakovlieva Halyna Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor, Senior Lecturer
at the Department of Labour Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The place of the right to social security is defined in the system of law of Ukraine. The subject of legal regulation of the right to social security and other branches of law is specified. The role of social security law in the system of law of Ukraine is considered. The opinions of scholars who examined the right to social security have been investigated and it is clear that there is currently no clear understanding of the place of social security law in the system of national law, which prevents the specification of the subject of legal regulation of other branches of law with which the right to social security "comes in contact" in the process performance of the functions and tasks assigned to it. It is emphasized that employment and employment relations are complex in their legal nature: they are included in the subject of administrative, labor law and social security law. It is emphasized that without proper and coherent mechanism of interaction of the right of social security with other branches of the legal system of Ukraine, proper and high-quality social security of citizens is not possible. It was found out that social security is called state financial support of one or another person, carried out at the onset of events in her life, aimed at equalizing his rights and freedoms with other people. The description of pension as the most widespread type of social security is given, namely: social payment, which is intended to compensate for the recession of finance, occurring in a person due to age, which does not allow to sufficiently continue his work activity. It is concluded that the right of social security occupies an important place in the legal system of Ukraine and plays a significant role in the internal structure of the legal system of Ukraine, and also closely interacts with such major branches of law as constitutional, administrative, labor, civil law and other branches of law. For effective and high-quality social protection of citizens, a coordinated mechanism of interaction of branches of law in the legal field is required for the proper and qualitative fulfillment of the functions entrusted to them.

Key words: social security law, the place of social security law, the role of social security law, legal system of Ukraine.

Постановка проблеми. Проголошення України правовою соціальною державою, конституційне визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю висувають особливі вимоги до правового регулювання її соціального забезпечення, його якості й ефективності [1, с. 12]. Право соціального забезпечення, зберігаючи свою своєрідність, виражену в його предметі й методі, тісно взаємодіє з багатьма галузями права та забезпечує соціальний захист громадян. Однак сьогодні право на соціальне забезпечення визначається і є найбільш проблемним серед соціальних прав, закріплених у Конституції України. Проблемні питання права соціального забезпечення залишаються відкритими та потребують комплексного дослідження. Проводячи аналіз юридичної літератури та наукових робіт учених, предметом дослідження яких було право соціального забезпечення, можемо зробити висновок, що сьогодні відсутній комплексний підхід до визначення місця та ролі права соціального забезпечення у правовій системі України.

Стан наукового дослідження. Дослідження загальнотеоретичних аспектів права соціального забезпечення розпочались у середині ХХ століття і завдяки зусиллям таких радянських науковців, як В.С. Андреев, Є.І. Астрахан, В.А. Ачаркан, А.Н. Єгоров, О.Д. Зайкін, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, В.А. Тарасова, Я.М. Фогель та інших, призвели до формування системи знань про право соціального забезпечення, його предмет та методи правового регулювання, джерела та принципи. На сучасному етапі розвитку права соціального забезпечення, присвячено низку праць таких авторів, як В.М. Андрійів, Н.Б. Болотіна, Я.І. Безугла, В.Я. Бурак, Р.І. Іванова, М.І. Іншин, В.В. Караєв, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, Б.С. Стичинський, Н.М. Хуторян, В.Ш. Шайхатдінов, А.А. Ширант, Л.П. Шумна, М.М. Шумило, В.І. Щербин, О.М. Ярошенко та інші. Наукові дослідження права соціального забезпечення мають бути продовжені й у подальшому (як у теоретичному, так і в практичному аспектах).

Метою статті є визначення ролі та місця права соціального забезпечення в системі права України, зважаючи на що, необхідно уточнити предмет правового регулювання права соціального забезпечення та інших галузей права, визначити взаємодію права соціального забезпечення з іншими галузями права.

Виклад основного матеріалу. Під час визначення місця права соціального забезпечення необхідно зазначити, що сьогодні вченими не досягнуто однотайності щодо кола юридичних норм, які б утворювали галузь права соціального забезпечення. Так, у літературі цілком обґрунтовано зазначають, що питання про поняття цієї галузі права в науці формулюється по-різному або взагалі не розглядається. Ця проблематика викликана тим, що сьогодні відсутнє законодавчо закріплене поняття «право соціального забезпечення». Деякі автори, визначаючи поняття галузі, вміщують до нього перелік видів соціального забезпечення, фінансові джерела, а також інші приватні ознаки, що призводить до «розмивання» поняття і втрати галузю чітких орієнтирів. Натомість М.Л. Захаров і Е.Г. Тучкова доходять висновку, що ця галузь права складається тільки з норм, які регулюють суспільні відносини у сфері соціального забезпечення, одним із суб'єктів яких є державний орган (або уповноважений державою), а іншим – громадянин (іноземець, особа без громадянства), котрий реалізує конституційне право на соціальне забезпечення. Тільки ці норми, на думку авторів, мають ознаки, характерні для самостійної галузі права. Інші норми, що також регулюють відносини у сфері соціального забезпечення, автори зараховують до інших галузей права, зокрема адміністративного, фінансового тощо [2].

Уперше про самостійність цієї галузі було проголошено на міжнародному симпозиумі із соціального забезпечення в Празі в 1966 р., на якому чеські науковці та радянський учений В.С. Андреев проаналізували специфіку відносин щодо соціального забезпечення, особливості прийомів їх регулювання й дійшли висновку про самостійність цієї галузі права. В.С. Андреев вважається засновником вчення про право соціального забезпечення як самостійної галузі в системі радянського права [3, с. 5].

Під час визначення місця та ролі права соціального забезпечення необхідно розглянути правову дефініцію «система права» для об'єктивного сприйняття системи права. Під час розгляду цього питання варто звернути увагу на думку С.М. Тищенко, який вважає що система права – це сукупність упорядкованих й узгоджених між собою норм права,

які характеризують її внутрішню будову. Саме системність суспільних відносин надає праву системних властивостей і зумовлює його структуру [4, с. 68]. У науковій літературі це поняття трактується як об'єктивно зумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами [5, с. 240].

Право соціального забезпечення посідає особливе місце в правовій системі України. Це зумовлено тим, що сьогодні право соціального забезпечення взаємодіє з низкою галузей права, тому виникає потреба у визначенні місця цієї галузі права у правовій системі України. Для цього необхідно з'ясувати те, як співвідноситься право соціального забезпечення з іншими галузями права. Це сприяє уточненню предмета правового регулювання окремих галузей права, зокрема таких, як конституційне, адміністративне, трудове, фінансове, цивільне.

Під час співвідношення конституційного права та права соціального забезпечення необхідно зазначити, що сьогодні конституційне право вважається провідною галуззю щодо права соціального забезпечення, оскільки у його нормах закріплено ознаки соціальної держави та її соціальні функції, соціальну спрямованість економіки, органи, що визначають та реалізують соціальну політику держави, механізм захисту прав і свобод фізичної особи тощо. Предмет конституційного права чітко визначити не є можливим. Про це свідчать численні спроби детально окреслити сферу конституційно-правового регулювання. Однак до предмета конституційного права належать суспільні відносини між людиною і державою, але не будь-які, а такі, що встановлюють основоположні принципи правового статусу особи. Основою цього статусу є основні права, свободи й обов'язки особи та ступінь гарантованості з боку держави.

На думку М.В. Савчина, предметом конституційного права можуть стати ті суспільні відносини, які не можуть бути ефективно врегульовані іншими соціальними нормами [6, с. 5].

До соціальних належать права, які забезпечують мінімальну можливість нормального фізичного існування людини в суспільстві (ст. 43–52 Конституції України) [7]. Особливе місце серед цих прав посідає право на соціальне забезпечення, яке зафіксовано у ст. 46 Конституції України, як право на соціальний захист [7]. Конституційне право дуже тісно взаємодіє з правом соціального забезпечення, оскільки конституційне право розробляє теоретичні основи права соціального забезпечення як природного і невідчужуваного, що належить кожному з моменту народження. Право соціального забезпечення конкретизує зміст суб'єктивного права на соціальне забезпечення, форми і види соціального забезпечення, визначає порядок і умови, за яких надається конкретний вид матеріального забезпечення.

Проведемо таке аналогічне співвідношення з адміністративним правом України, яке є однією з найбільших галузей національного права, норми якого регулюють різноманітні суспільні відносини в найбільш багатосторонній соціальній сфері – функціонування виконавчої влади [8, с. 3]. Норми адміністративного права передбачають систему органів соціального захисту населення, порядок видання ними актів нормативного і ненормативного характеру, актів застосування норм права та здійснення організаційних дій [9, с. 94]. До предмета адміністративного права належать суспільні відносини, що виникають під час створення, легалізації та діяльності об'єднань інвалідів, ветеранів праці і війни, інших соціально незахищених груп населення, здійснення державного нагляду і контролю за їхньою роботою [10, с. 134]. Також необхідно зазначити, що адміністративно-правовий характер мають процедурні відносини зі встановлення юридичних фактів, реалізації права на той чи інший вид соціального забезпечення та захисту порушеного права. У літературі їх однозначно віднесено до права соціального забезпечення [11, с. 21]. Також до адміністративного права належать відносини щодо бронювання робочих місць для інвалідів [12].

Розглядаючи доктринальні думки вчених, необхідно підкреслити, що сьогодні відсутнє чітке розуміння місця права соціального забезпечення в системі національного права, що заважає конкретизації предмета правового регулювання інших галузей права, з

якими право соціального забезпечення «контактує» в процесі виконання покладених на нього функцій та завдань.

Так, розглядаючи вищенаведену проблематику, Б.І. Сташків намагається вирішити ситуацію «невизначеності», пропонуючи власне розуміння предмета права соціального забезпечення та його співвідношення з предметом адміністративного права. Науковець підкреслює, що «адміністративне право, таким чином, має своїм предметом суспільні відносини, що виникають між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування як по вертикалі, так і по горизонталі з приводу їх виконавчо-розпорядчої діяльності з організації соціального забезпечення громадян. Право соціального забезпечення предметом регулювання має суспільні відносини, які виникають між органом соціального захисту населення, з одного боку, і фізичною особою – з іншого, з приводу надання останній конкретний вид матеріального забезпечення та дотримання встановленого порядку його реалізації» [13].

На нашу думку, в чистому вигляді окремої галузі права не існує. Кожна галузь права містить норми іншого галузевого профілю. Не є винятком і право соціального забезпечення.

Під час аналізування наукових джерел підкреслюється безперечний тісний зв'язок трудового права та права соціального забезпечення. Ці галузі права мають спільне історичне коріння. Довгий час обидві галузі права вживали термін «трудоий стаж», але з урахуванням свого предмета регулювання. Так, у трудовому праві тривалість трудового стажу має значення під час виникнення права на винагороду за вислугу років чи премії за результатами роботи підприємства за рік, а спеціальний стаж є однією з умов просування по службі. У праві соціального забезпечення від тривалості загального трудового стажу залежав розмір пенсії за віком та допомоги в разі тимчасової непрацездатності, а від спеціального стажу – пенсії за вислугу років, а також пенсії за віком на пільгових умовах. У процесі реформування соціального забезпечення термін «трудоий стаж» замінюється на «страховий стаж» [14, с. 5].

Також вони близькі одна до одної і в низці випадків переплітаються, до того ж межі між ними не завжди чітко окреслені. Наприклад, попередження нещасних випадків на виробництві – це сфера трудового права, а надання пенсій та допомог жертвам виробничих травм – сфера права соціального забезпечення [15, с. 39]. Необхідно підкреслити, що відносини зайнятості й працевлаштування є комплексними за своєю юридичною природою, адже вони входять до предмета адміністративного, трудового права і права соціального забезпечення. До останньої галузі права належать відносини між підприємствами і Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України у разі безробіття щодо страхування від безробіття працівників підприємств, відносини між службою зайнятості й громадянами щодо надання послуг із працевлаштування, профорієнтації, підшукування відповідної роботи, профнавчання, перенавчання, підвищення кваліфікації, надання статусу безробітного з виплатою допомоги у зв'язку з безробіттям, а також матеріальної допомоги в період профпідготовки за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України у разі безробіття [16, с. 311].

Існує певний зв'язок між правом соціального забезпечення і цивільним правом. Останнє регулює майнові та особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності її учасників. Такий зв'язок убагацьється в нормах, що регулюють соціальне (право соціального забезпечення) та особисте (цивільне право) страхування. Видами соціального є страхування пенсій за віком, у зв'язку з інвалідністю, у разі втрати годувальника, страхування конкретних видів допомог (ст. 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування). Видами особистого страхування є змішане страхування життя, у разі смерті чи втрати працездатності, додаткової пенсії, від нещасних випадків, індивідуальне тощо. Види обов'язкового страхування зазначені у ст. 6 Закону України «Про страхування» [17, с. 117]. Недержавне соціальне забезпечення здійснюється на добровільній основі, а отже, належить до цивільно-правових відносин. Ці відносини мають багато спільного із соціально-забезпечувальними

правовідносинами, спрямовані на забезпечення гідного життя непрацевдатних, є додатком до державного соціального забезпечення.

Норми, що стосуються відшкодування у разі заподіяння каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, не належать до права соціального забезпечення. Відповідальність у цьому разі полягає у відшкодуванні потерпілому заробітку (доходу), втраченого ним унаслідок позбавлення чи зменшення професійної працевдатності, а також у відшкодуванні додаткових витрат, спричинених ушкодженням здоров'я (посилене харчування, санаторно-курортне лікування, придбання ліків, протезування, сторонній догляд тощо). Відносини з покриття шкоди, що стала наслідком порушення роботодавцем правил охорони праці, не є ні соціально забезпечувальними, ні трудовими, а належать до цивільно-правових [18, с. 61].

Необхідно розглянути взаємодію права соціального забезпечення та фінансового права, оскільки ці галузі безпосередньо вступають у взаємодію в правовій системі України. Для цього необхідно розглянути предмет фінансового права, який становить суспільні відносини, що виникають у процесі акумуляції, розподілу і використання коштів, тобто фінансову діяльність держави. У навчальній літературі підкреслюється, що відносини, пов'язані з акумулюванням і витраченням коштів різних соціальних фондів, не є предметом права соціального забезпечення, а належать до фінансового права [19, с. 352]. Взаємодія цих галузей права простежується у формуванні й використанні коштів соціальних фондів. Це два боки однієї медалі, оскільки за допомогою норм фінансового права забезпечується функціонування фондів пенсійного забезпечення та соціального страхування (формування фондів, використання коштів, тощо) [20, с. 125].

На нашу думку, необхідно підкреслити, що право соціального забезпечення відіграє значну роль як у системі права, так і в житті суспільства. Оскільки не можна недооцінювати роль соціального забезпечення. Однак без належного та злагодженого механізму взаємодії права соціального забезпечення з іншими галузями правової системи України не є можливим належне та якісне соціальне забезпечення громадян. Без права соціального забезпечення життя окремих індивідуумів було б набагато складнішим. Соціальним забезпеченням називають державну фінансову підтримку тієї чи іншої людини, що здійснюється за умов настання події у її житті, що направлена на зрівняння його прав та свобод з іншими людьми. Прикладом може слугувати пенсія, адже щойно людина вступає у вік, що не дозволяє їй продовжувати свою трудову діяльність, то їй починають виплачуватися соціальні виплати (пенсія), що призначені компенсувати той спад фінансів, що у неї настає, зважаючи на ці події. У цьому і визначається роль правового забезпечення.

Ще у радянські роки, право соціального забезпечення, ставало предметом дослідження багатьох учених, які здійснили значний внесок у формування системи знань про право соціального забезпечення, його предмет та методи правового регулювання, джерела та принципи. Так В.С. Андреев зазначав, що соціальне забезпечення становить сукупність певних соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням матері і дитини, громадян у старості та в разі непрацевдатності, з медичним лікуванням і обслуговуванням як важливим засобом профілактики і поновлення працевдатності [21].

Отже, аналізуючи вищевикладений матеріал і посилаючись на наукову літературу та позиції вчених, можемо зробити такий висновок. Право соціального забезпечення посідає значне місце у правовій системі України та грає вирішальну роль у внутрішній будові правової системи України. Воно тісно взаємодіє з такими основними галузями права, як конституційне, адміністративне, трудове, цивільне тощо. Взаємозв'язок цих галузей права дуже тісний, адже для ефективного та якісного соціального захисту громадян необхідним є узгоджений механізм взаємодії галузей права у правовому полі для належного та якісного виконання покладених на них функцій.

Список використаних джерел:

1. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / О.М. Ярошенко, Г.О. Барабаш, Н.М. Вапнярчук та ін.; за ред. О.М. Ярошенка. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 458 с.

2. Захаров МЛ., Тучкова Э.Х. Право социального обеспечения России: Учебник. Москва: БЕК, 2001. С. 58.
3. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / авт.: С.М. Прилипко, Г.С. Гончарова, В.В. Юровська, О.О. Конопельцева; за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 126 с.
4. Правознавство: Навчальний посібник / За заг. ред. С.М. Тимченка, Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. 588 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Глави 1-17. Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
6. Савчин М.В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 2016 с
9. Сташків Б.І. Теорія соціального забезпечення: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 405 с.
10. Правознавство: Підручник / В.Ф. Опришко, Ф.П. Шульженко, С.І. Шимон та ін.; За заг. ред. В.Ф. Опришка, Ф.П. Шульженка. Київ: КНЕУ, 2003. 767 с
11. Право социального обеспечения: учебное пособие для студентов спец. учеб. заведений / под общ. ред. Г.В. Сулейманова. Изд. 2-е, доп. и перераб. Феникс, 2007. 347 с.
12. Андрійів В. Співвідношення трудового права та права соціального забезпечення. *Сіверянський літопис: Всеукр. наук. журн.* 2000. № 4. С 253–254
13. Сташків Б.І. Місце права соціального забезпечення в системі права України. *Право України*. 2001. № 11. С. 80–83
14. Мельников С.А. Пенсійне страхування та напрями його реформування в Україні: автореф. ... канд. економ. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит»; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ, 2009. 12 с.
15. Дмитренко, Ю.П. Трудове право України: підручник. Київ: ЮрінкомІнтер, 2009. 624 с.
16. Трудове право: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та ін.; за ред. В.В. Жернакова. Харків: Право, 2012. 496 с.
17. Мазур О.С. Цивільне право України: Навч. пос. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
18. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини: навч. посіб. Київ: Істина, 2008.
19. Право: підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки та О.П. Гетманець; Ю.М. Жорнокуй, О.В. Кашкарьова, Т.В. Колесник та інші. Харків: Екограф, 2015. 500 с.
20. Роль В.Ф., Сергієнко В.В., Попова С.М. Фінансове право: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 392 с.
21. Андреев В.С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР. *Советское государство и право*. 1967. № 2. С. 31.